

ընդ որ ի վեր ելեալ, ի ներքոյ կաթուղիկէի նորա է պահարան, և գնացեալ ի վերայ կամորին, միւսն կաթուղիկէն է խորանաւոր: Եւ զի սոքա իբրեւ զոյգ եկեղեցի ձեանան կրկին կաթուղիկէիւք, չունելով զեւրեաւ զայլ շինուած գոնէ աւերակաց, ասացաւ Խօշավանք, այն է զոյգ վանք, զի բառք Խօշա՝ առ Պարսիկս նըշանակէ զոյգ. ապա և սա, և որ այլուր կան և անուանին Խօշավանք, պարտ է գիտել, թէ զոյգ վանք:

Ի զոյգ շինուածոյ աստի, առ որով և ընդ որով լինել լինի մտանել ի թերակըզին, զանուն էառ առ վերջնովք թէ գիւղն և թէ վանքն կոչել Խօշավանք:

Բազմութիւն գիւղականացն գաղթեցին ի հանդիպակաց Խարաքիլսէ գիւղըն, և այժմ հինգ վեց տունք աղքատիկք կան, և այն ընդարձակութիւն սահմանաց նորա որ ունի թէ գիւղն, և թէ զաւերակ շրջակայ գիւղորայիցն, իբրեւ երկից ժամուց ճանապարհ յաջմէ և յահեկէ, և ի ցամաք անդր տարածեալ, կայ մնայ անմշակ:

Օրր բարձրութիւն ունի ընդարձակ դաշտավայրն, զնոյն ունի և թերակըզին, առ վանութն սակաւ ինչ բարձրանայ, մինչեւ գիտել և զբարձունս քաղաքին Եւեոյ, յորմէ ոչ կայ բացատ իբրեւ երկուց ժամուց ճանապարհ:

Յառաջ անցեալ ընդ պարանոցն, և շեղեալ ընդ վայրահակ երկայնեալ թերակըզին քաւ ի մի հազար քայլ, հասանէ նախ ի գերեզմանատունն, ուր կան և քանի մի գմբէթաւոր և խորանաւոր մատուռնք քայքայեալք:

Ենտի մերձեւայ յարեւելակողմն վանաց, և քերեալ զընդարձակ որմովք նո-

րա հիւսսակողման, հասանէ ի բարձր և ի մեծադիր դուռն նորա, կամարակապ: Թեպէտ այսր կողման պարխսպն ևս ընդարձակի իբրեւ չորս հարիւր քայլ, (այսպէս չափեալ իցեմ, որպէս յիշեմ.) այլ միւս կողմանցն որմունք որ արտաքս քան զվանսրն, աւերեալք են. որ կարծի թէ աստ բովանդակեալ լինէր հիւրանոցն, յորս այնչափ հսկողութեամբ և խնամովք մարդասիրութեան ընդունէին զհիւանդս, զաղքատս, զճանապարհորդս, և իբրեւ յիւրեանց տան հանգուցանէին:

Եւ մեծի դրամքս երևին մնացորդք ինչ և աւերածոյք քարուկիր շինուածոց: Եւ ի հարաւ արեւմտից ընթացեալ է իջեւանըն՝ Վեմլան սարայ անուանեալ՝ բաղմասնեակ համակ յորձաքար վիմաց՝ սրբատաշ և կամարակապ: Օ՛ի ոչ միայն ուղղակի ճանապարհ ի Վարուց յԱրեւան գնացից սա էր յամարան և ի ձմերան, որոյ հանդիպակաց բարձունքն սակաւք են, և դիւրաւ մտանեն յԱրարատեան դաշտ, այլ և զի կամուրջն կայր մօտաւոր սմա, և պէտք են իջեանի, որ ոչ սակաւ նպաստամատոյց շինութեան գիւղին:

Եւ և զի ուխտաւորք Եջմիածնի ընդ այս անցանէին, և այս վանք ի բարեղարդութեան վայելէր: Իսկ Օգուշարանին հաստատութիւն յԱղէքսանդրապօլիս, խոտորեցոյց զսոցա և զնոցա ուղի, և բարձումն կամրջին, եթող զսա անխնամ այսպէս մինչև ցայսօր. թող զայլ պատճառքս. այն է ամայութիւն երկրին, անօգուտ սինիքորաց մնացորդք և հաւաքածոյք, ստէպ փոփոխութիւն Եւաջնորդաց, և ունկնդրութիւն ո՛ր և իցէ սուտ և ծշմարիտ ամբաստանութեանց:

Ի մեծէ դրանէ անտի իրրե տաան քայլ յառաջ գնացեալ և շրջեալ յարեւիս, ընդ այլ դուռն մտանէ ի սրահ ինչ սալայտակ հանդէպ ժամատան դրանն: Ընդ ի սրահին են գետնափոր ամբարանոցք ի սրբատաշ քարանց կրով մածուցեալ, մեծամեծ և լայնարձակք:

Ի Չախմէ կան ձմերոց սենեակ, և ախոռք ձիոց, խոհանոց, մանան, և ընդարձակ գոմք եղանց և կովուց, ամենեքեան փայտակերտ ծածկութիւ. զոր Յովհաննէս Ապիսկոպոս է շինեալ:

Ի ծայր գոմոյն, առ հիւսսային կողամբ ժամատանն մտեալ, երկայնի պարապորդ տեղի ինչ, մինչև ցհասանել ի խորանի տաճարին կողն, ուր կայ սենեակ քարուկիր, կամար նորա մեծաւ մասամբ քայքայեալ: Այս սենեակ փակեալ է ի միոյ կողմանէ պարսպին կցորդ, և ի միւս կողմանէ խորանին, իսկ ի թիկունս իւր պարիսպ բարձրագոյն քան զսենեակն է արտաքին պարիսպն:

Ի վերին կողմն սենեկիս են երեք կաթուղիկէք փոքրաղիր, միակարգ և միաձեւ դասաւորեալ, և կից պարսպին յարեւիս անդ: Աւ ցայս վայր աւարտին շինուածք այսր անձկագոյն կողմանն հիւսսի:

Իսկ ի նոյն երկրորդ դրանէ մտեալ, և յաջկոյս շրջեալ ընդ դուռն փոքրիկ մտանէ ընդ կամարակապ ինչ փոքրաղիր, առորով և փոքրիկ արտաքնասենեակ. ընդ հանդիպակաց յայլ վայելչակերտ դուռն մտանէ ընդ մեծ սենեակ քառակուսի, ըսքանչելաշէն և զարմանալի. որմոցն դէմք անծէփ համակ մեծամեծ քարամբք ագուցելովք ի միոջէ և եթ կապուտ քարա-

հանքէ և յորձաքարանց սրբատաշ գործեալ, և մեծաղիր պատուհանաձեւ գրծովք շրջանակեալ, ի վերին կողմն բոլորակեալ: Ըստ ընդարձակութեան սենեկին և բարձրութիւն որմոցն զուգաչափ, ցայն վայր՝ յորմէ սկիզբն առնու ի գոյնզգոյն քարանց զկամարն քառակուսի քաղել, որոյ քանի մի կարգ քարանցն մնացորդք երեւին, որք կարգ ըստ կարգէ այլ և այլ ձեւաւոր յաշոյիս քառաւորեալ են, մինչև ի պսակել ի կեդրոն միջակի կամարին, և անդ միայն թողեալ զպատուհան լուսանցոյց ըստ սովորութեան երկրին:

Սենեկիս այսմիկ ամբութիւն, քարանցն ընդ միմեանս ագոյցք, յորս չէ հնար մըտանել և սրածայր ինչ, և կամարին ըսքանչելի յորինուած, և որ ի նոսա է արուեստաւոր չափակցութիւն, ոչ միայն ակն յայտնի քարոզէ, թէ արուեստագիտակ ճարտարապետի ուրուք է գործած, այլ և զուցէ թագաւորք Բագրատունեաց յորժամ եկաւորէին ի վանս, ի սմին սենեկի վանատուր եղեալ հիւրընկալէին և մեծարէին, զի և արժան է անուանել զսա Արքայարան և վայելուչ արքայի:

Այս սենեկի արեւմտեան որմն ի հիւրանոցն կցի: Իսկ ի հարաւ առ անկեամբն հիւսսի՝ այլ դուռն նորա է, ընդ որմտանէ ի ներքնագաւիթ իմն կամարակապ, զթիկամբ սենեկիս տարածեալ, և ի հարաւակողմանն որմունք ձեւացուցանեն զայնր կողման պարիսպ, զի և չունելով տեղի զիւրավայր, չեն որիշ պարիսպ անդ, այլ ընդ դահավէժն հայի ի գետն:

Յորմունս սորա տեսաք աւազան ջրոյ քարակով ծորակարանօք, որ յայտնի ե-

լեին առ լուսացումն ձեռաց իցեն պատ-
րաստեալ :

Աստուած ընդ այլ սքանչելաշէն կամա-
րակապ դուռն մտանէ ընդ հրաշակերտ կեր-
տուած ինչ լայնանիւտ չորեքիւռսի, ի վե-
րայ չորից սեանց ամբարձեալ, և ութեակ
որմասիւնք խոյովք և ներքնախարսխօք,
համակ ի միոյ կապուտակ քարահանքէ,
մեծապաղաղ և սրբատաշ քարամբ: Ութ
կամարք ի ձևս ձևս, և միջակին կամարն
ուռնի լուսանցոյց. յորոց քանիք կործան-
եալ են, և այլք ի պատրաստի զնոյն կրել:

Յարեկիս հանդէպ դրան խորան, բայց
ակն յայտնի երևի թէ ի յետնոց իցէ ձե-
ւացեալ, մատամբ իսկ ցուցեալ վկայեն
դիրքն և շինուածքն, թէ անընկալուչ են
այդմ:

Ի կամարակապ դռնին լի լի արձանա-
դրութիւնք գեղեցկաքանդակք, որք եթէ
ի յայտ գայցեն, ցուցանեն զսա յինչ
պէտս շինեալ իցէ:

Ոմանք անուանեցին զսա Հոգևորական
խորհրդարան, և հայեցեալ զի առ չորեք-
կողման որմովք ընդ մէջ որմասեանցն
կան և կիսակամարք ի վերին կողմն շըր-
ջանակաւորք, ասացին երկոտասան եպիս-
կոպոսաց աթոռ առ մէն միովքն եղեալ,
ի խորհուրդ նստէին, թէ առ միով կամա-
րաւն, որ յարեմուտս դուռն է:

Ոչ հակառակեմ, և համահաւան զը-
տանիմ եթէ գրաւոր յիշատակութիւն
ինչ լեալ իցէ. բայց հայեցեալ նախ ի
ներքնադաւթին ծորակաւոր աւազանն,
և երկրորդ ընդ փոքրիկ արեւելեան դուռն,
որ յանկեան անդ հարաւակողման կից
անկանի, և մտանէ ընդ խոհանոցն, յա-
ւէտ կարծի սա սեղանատուն: Այսպիսի

ողորմած և գթոտ վանաց արդարեւ այս-
պիսի վայելէ և սեղանատուն: Այլ որ-
պէս ասացաք՝ արձանադրութիւնքն եթէ
վասն պիտոյից կերպեաց իցէ, հաստատէ
զիմ կարծիս. իսկ եթէ այլ և այլ իրաց
յիշատակարանք՝ և մերքս ցրեն:

Ի յիշատակելի դրանէ մտանէ ի հնա-
շէն մեծ խոհանոց, որ ուռնի ընդարձակ և
լայնադիր կրակարանս կրկին կամարածիք
մեն ի կարէ տանել երիս երիս մեծամեծ
ղալճինս կերակուր եփելոյ. երևի ուռնի և
առաջնովքն փուռն հեցեփեաց կամ են
պատուհանք պահեստից թոնրատանն որ
անդ ի կիսաբոլորի խոհանոցին կայ. և թո-
նիրն իսկ այնչափ մեծադիր, զորոյ նմա-
նակն չէ իմ տեսեալ ուրիք:

Անդ և աւաղան ջրոյ ի միոյ մեծաքա-
նակ քարէ կոփեալ: Իսկ կամար խոհա-
նոցին քանքեալ, այժմ վայտակերտ է
ծածկեալ, որպէս և մառանին, այլ չեն
այժմ սոքա ի գործածութեան:

Ի հարաւ կոյս ի թիկանց կրակարանա-
ցըն, և սեղանատանն աւարտեալ ի գա-
հավեժն, չուենն զայլ պարխապ, ի հիւ-
սիս անկանի մառանն, և յարեւելից սեղա-
նատանն կցի, և աւարտի ի հին առաջ-
նորդարանն. ի կողմն հիւսսի. և աւարտի
սա յարեւելից ի ներքին սրահն:

Յայս վայր աւարտեալ, դառնամք ընդ
որս մտաքն, և ելանեմք ի նոյն յերկրորդ
դուռն: Առ արտաքնասանեկաւ կցեալ
դասակարգեալ են վեց փոքրադիր սենեա-
կք կամարակապք, զթիկունս տուեալ
սեղանատանն, և զդուրսն ուռնին հիւսսա-
հայեաց. սոքա երեկն եղբարց վանացն,
և միաբանեկեցաց խցկունք:

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԵՆԵԿՈՒՄ

(Երեսնամյակի 1-ին համարը)

Մեր ձեռքից անցնող ժամանակներն՝ դարձան, և տան ուղի, ուր կայ և դուռն, ընդ որ մտան էլ ի գաւիթ ինչ կամարակապ ըստ չափու ժամատանն երկայնեալ, ի ձախմէ կայ դուռն մտանելոյ ի ժամատուն. և ի հանդիպոյ նորա այլ դուռն, յոր մտանէ յայլ կրկնագաւիթ, յաջմէ՝ այն է յարեմոցից կուսէ Սեղանատանն կցեալ, և ի ձախմէ այլ սենեակըք, որոց թիկունք կան առ ներքին սրահիւ զոր գրեւոց եմք, իսկ ի հարաւ կոյս թիկն տայ մտանին զոր գրեցաք:

Գլխաւ համակ կործանեալ են սքաւ. միայն յորմուսն նորա տեսանին վայելչակերտ վառարանք. և մարթ է ասել թէ սա իցէ բնակարան վանահարց տեղւոյս:

Եւ ինչ աւտաքս ի կրկնագաւթէս, յայն գաւիթ կամարակապ յարեւելից ելանէ ընդ դուռն հանդէպ հարսնարանին. ի ներքս առ դրամբն ունելով մեծ քարակոփ աւազան ջրոյ (6):

Ի հարաւոյ տաճարին, առաջի դրանն է սալայատակ սրահ, ուր կան և գետնափոր մեծամեծ ամբարանոց:

Հանդէպ դրանն անկանի հրաշակերտ եկեղեցին քառակուսի առ խորանաւ տա-

ճարին՝ հարսնարան անուանեալ (7): Միով խորանաւ, կամար նորա հարթաձև:

Ի վերայ ելեալ տաճարիս, ի վերայ նորա կան և այլ փոքրիկ երեք խորանաւոր կաթուղիկէք. որով յաջմէ և յահիկէ հաճարին դասակարգին սքաւ, երեք երեք, համաչափ և միադի: Ի միջի ունելով և զկաթուղիկէ հաճարին մեծադիր. որով եկելոցն ի վանս և ի պարանոցէ անտի երեւեալ սովին դասաւորութեամբ, ի զարմանս ածեն զտեսողսն:

Այց սմին ի հարաւոյ և այլ մատուռն բոլորեալ կամարովք, փոքր քան զայն և երկայնութեամբ. զի խորեալ ի յետուստ կուսէ խորանի սորա, սրբատաշ քարամբք ի գետնոյ սկսեալ ի վեր հանէ զկրկին ամբարանոցս, գուցէ պահենի ցո-

(7) Պատճառ անուանելոյ հաճարիս յայտ անուն, ոչ այլ ինչ լինել պարտի. այլ գուցէ վաղեմի սովորութիւն պարտ է լինել յԱզգի անդ՝ մերում. զի յամենայն Աթուս, և յերեւելի վանորայս արգելեալ իմն է ի մեծի տաճարին զխորհուրդ Պատկի կատարել. զայս այսպէս ասացին մեզ և յԵրուսաղէմ. թէ որչափ և պատուաւորի հարսանիք պատահիցեն, չէ հնար ի հաճարի սրոյն Յակովբայ կատարել զխորհուրդի, այլ յեկեղեցւոյ Հրեշտակապետի, որ է վանք Հաւատաւորաց, և եկեղեցի քաղաքացւոցն:

Յաւուրս Յովհաննու Կարեցւոյ հարկաւորեալ է վանն կնքահօրն յԱ. Պօլոյ յԵղմիածին գալ, և անդ զխորհուրդի կատարել. լուայ թէ ոչ ի Կաթուղիկէն Վաղարշապատիւ, այլ յեկեղեցին Գայիանիայ կատարեալ:

Եւ զի այս գիւղ չունի այլ որոշ եկեղեցի բաց ի Վանացն. և այս վանականքս որոշեալ են ի պէտս Պատկադրութեան զսա՝ և հարսնարան անուանեալ են. իմ կարծիք այսպէս է:

(6) Ի վերին վանս չէք ջուր, և ոչ հոր. այլ պարտին կրել ի գետոյն ի վեր, և ի շինութեան վանացն յայտոսիկ ընուն, ի պէտս զործածել անտի:

րենոց, և ածեալ աւարտէ ցհաւասարութիւն երգից եկեղեցւոյն, ուր է դուռն իջուցանելոյ և հանելոյ զցորեան:

Պարձեալ առնթեր սորա են և այլ երկու կամարակապ վայրք, մին խաչաձև անկիւնէ յանկիւն ձգեալ, և յետոյ որոշեալ, և ի թիկանց կուսէ սակաւ ինչ պարապորդ թողեալ ընդ պարիսպն, զորս մարթ է կարծեւ և եկեղեցի և սենեակ, զի ի փլածոյսն հայելով ոչ բաւեմք ճշդիւ սրոշել ինչ, և մինչև ցաստ աւարտի արևելակողմն, այն է լայնութիւն, զոր գտի քայլս իրրև հարիւր, և հասանէ ի գահավէժ:

Ընդ ի սրահին քարեայ սանդղովք ելանէ ի յարկ՝ փայտակերտ. ուր կան կըրկին սենեակք, ի միոյն յարևելս ելանէ ի հովանոց ինչ փոքրիկ պաշտգամբ, որ առ կողիւ աւարտի սենեկացն, և ցւապարիսպն ոչ ժամանէ:

Եւ յսղբիկ սենեակք, և որ ի միջի նոցա է սրահ վերնայարկ պատուհանաւորք որք գիտեն յԱխուրեան, և ձայն կարկաչավազ ընթացիցն լսի ի վերուստ, ի ներքոյ սորա է ախոռ. և արևմտակողմն երթայ մերձենայ ցմեծ խահանոցն, և աւարտի. Եւ հա այս ամենայն մնացորդք շինուածոցն, յորոց սակաւք, ամբողջ. և բազումք է որ իսպառ, է որ մեծաւ մասամբ քայքայեալ, թող զորս որ յառաջ քան զմեզ կացեալ էր առաջնորդ, զքարինս ի միոյ տեղոյ հանեալ՝ և այլուր փոխադրեալ էր, մինչև զփորագրեալ քարինս տեսաք կիսով չափ ծածկեալ: Եւ կարծեցեալ շինութիւն առնել վանացն, և սոքա ամենեքեան յերկրորդ դրանէն առեալ յաջմէ և յահեկէ սալայատակին և

ժամատան և եկեղեցւոյն ձգին, ունելով և զմանս ի թիկունս, իւրեանց:

Իսկ ընդ արևմտեան դուռն մտեալ ի ժամատունն չորեքկուսի, չորիւք սեամբք և ութեակ որմասեամբք համակ միապաղաղ յորոց վերայ արկանէ զկամարսն, և ութեակ զլիթովք բոլորակէ, բայց որ ի միջակին կայ, ի վերայ կամարաձգութեանն չորեքկուսի, ի վերայ բոլորէ չորջանակաւոր բոլորակ միւս ևս կամար. և ապա մարդահասակ բարձրութեամբ քարինս քանդակագործս, ի ստորին կողմն լայնանիստ, և ի վեր կոյս անձկագոյն, բերեալ կանգնէ, և մի զմիով ագուցանէ, որով սրածայր աւարտի կողմն, և մինայ ևս ծակ, յորմէ ձգէ զպարսն զանկագին:

Յարտաքուստ կուսէ այլ ևս քան ըզդիրս ստորոտի քարանց բոլորի որմունս բարձրացուցեալ, չորջանակաւ սիւնս կանգնէ, և ի վերայ խոյակաց նոցա զգմբէթն ելեալ ի վեր գմբէթաձև աւարտէ, կախեալ ի միջի և զերկուս զանդակս:

Ի ձախմէ դրանն ի միջոյ որմոյն դոյ ուղի ելից, որ ի ներքոյ սալայատակ ծածկութիցն ձգէ զայլ և այլ կամարս առ ըզծանրաբեռնել լցուածովք զշինուածն. զոր բազմօք քայքայեալ են, առ որոնել գուցէ զպահենի ինչ, որովք օր ըստ օրէ ի կործանել է շինուածոյս, նա զի և առ մի ի սեանցն վնասեալ է, զոր կրկին երկաթեայ չորջանակօք պիղացուցեալ են, և զայն յամայութեան երկրին և յիսպառ պարապորդութեան վանացն զոգք ի Պարսից մտեալ, ոչ միայն զորս գտեալ են գողացեալ, այլ և զայս ագուցեալ չորջանակս քանդեալ տարեալ են:

Ի մէջ ժամատանս առ ոտամբ տաճա-
րին ի հիւսսի կողմն, քար ինչ բարձեալ
իջանել լինի ի գեանափոր նկուղ ըստ
զրից տաճարին իրբեւ պահարան: Ար մը-
տեալ ելեալն էր, նա պատմեալ այլում,
յորմէ և մէք լուաք:

Աստի մտանէ ընդ մի արեւմտեան դու-
ռնն փառաւոր՝ որ ի միջակի սորա կայ հան-
դէպ դրան ժամատանն ի Տաճար անդր
զարմանաշէն, վայելչազիր և գեղեցիկ,
ի խաչաձևին առեալ բարձրացուցանէ ըզ-
կաթուղիկէն հրաշակերտ. համակ սպի-
տակ կրով բռեալ, որոյ մի և եթ է խո-
րան փառաշուք, և յերկուս կողմունս
պահարանք: Ի վերայ բռեալ որմոյն ըն-
դարձակ զիր գրեալ. որպէս և ի կամա-
րակապ գօտիսն, որք բառնան զգմբեթսն
ժամատան բազմազիւմի փորագրութիւնք,
և մատուցեալ յիշատակաց արձանագրու-
թիւնք(8):

Յիշատակարանն Սանահնու վանաց՝
զայսր վանաց շինութիւն կամ հիմնա-
կութիւն ընծայէ Աբասայ թագաւորի, որ
թագաւորեաց յետ Աշոտոյ Շահնշահի
եղբոր իւրոյ երկաթ անուանելոյ, 929. և
գրէ այսպէս: «Աւել զի յաւուրս սորա
«փայլէին հովիւք բանաւոր հօտին Վրիս-
«տոսի իրբեւ զարեգակն յամենայն տեղիս,
«և պայծառացան ջահապէս հաւատ
«քրիստոնէական. և ի բազում տեղիս շե-
«նեցան յոլովածախ ընչիւք գեղեցկաշէն
«և գմբեթաւոր եկեղեցիք Վրիստոսի. և

«վանորայք Վրիստոսակրօն միաբանա-
«կեցաց, յորս յ. և Ն՝Ծ. և Ն՝. և յայլ
«բազում միայնարանս ըստ իւրաքանչիւր
«չափու ժողովեալ ի մի վայր. որք ամե-
«նեքեան առաջի աչացն Աստուծոյ թը-
«ւեալ են. . . և մէք յիշատակութեամբ
«զանուանս հռչակեալ վանորէիցն ար-
«ձանացուսցուք: Առաջին վանքն Սա-
«մրջաձորոյ. և զկապուտ քարն ի գա-
«ւառին Արշարունեաց, և զՎարեվանքն
«ի Շիրակ գաւառի, և զհռչականուն
«Հոռոմոսի կոչեցեալ վանք,»:

Հիմնադիր վանացս և առաջին վանա-
հայր եկաց Յովհաննէս վարդապետ, զոր-
մէ գրէ Ասողիկ. «Իսկ ի գաւառին Շի-
րակայ Հոռոմոսին կոչեցեալ վանք, շինե-
«ցաւ ի ձեռն Յովհաննիսի, որ էր զար-
«դարեալ յամենայն առաքինութիւնս,
«ևս առաւել յողորմածութեան զարդս:
«Պատան զի ողորմածութեամբ և առա-
«քինութեամբ բաշխէր. մինչև ի զրես-
«տուցն իւրոց մերկանայր զամենայն ի
«բաց, յորժամ աղքատաց հանդիպէր.
«և անցաւորաց և ճանապարհորդաց
«հանգստարան պատրաստէր զտեղին,
«մինչև հանգել իրր յիւրեանց տան ա-
«մենայն օտարաց. որ մինչև ցայսօր երեւի
«նոյն նշան ողորմածութեան տանն յայ-
նըմ,» : Վ. 7:

Հոռոմոսի կոչեցաւ այս վանք, զի բա-
զումք ի կրօնաւորաց աղղիս մերոյ տե-
սեալ թէ անդադար ի վրդովման է Հա-
յաստան, դիմեցին յաշխարհն Յունաց,
յԱգեբացիս և յայլ սահմանս, վանս
հաստատեցին. և հետ զհետէ այլք զնա-
ցեալ կրօնաւորէին, կամ ի Հայոց ցրուե-
լոյ յայնոսիկ կողմանս:

(8) Ապաքէն քանի քանիցս յայս վանս եր-
թալ պատահեաց. մինչև և ամսօրեայ կալ. ուս-
տի արժան է անգոսնել, թէ չէր հնար յայն մի-
ջոցս համահաւաքել զարձանագրութիւնս ամենայն:

Օայնու ժամանակաւ սաստկացուցեալ էին Յոյնք զմաղձ դառնութեան չարախոհ սրտից իւրեանց յեպերել յերգի ծանել ղեկեղեցիս մեր. և չար քան ըզ՝Անստուրականս և զԼատիքականս համարել. զձէսս և զարարողութիւն և ըզխորհուրդս եկեղեցւոյս մերոյ անվաւեր ասել, հալածանօք չափ բռնանալ ի վերայ. և զորս յինքեանս շրջէին, կրկնէին զմկրտութիւնս, և ոչ տային զանուն ազդիս առանց մեծի ինչ անպատիւ կոչմանց:

Այսմ ամենայնի կրօնաւորք ազգիս մերոյ չկարելով այլ ևս տանել, և լսելով թէ յաւուրս Աբասայ խաղաղութիւն թագաւորէ ի Հայս, նա գուցէ լաւ իսկ համարեցան յանօրինաց չարչարանս կրել, քան յանուանեալ քրիստոնէից զայդչափ նախատինս ընդունել, ուստի սկսան դառնալ ի հայրենիս անդիւրեանց, և կամ վարեցան ի Յունաց:

Եւ զի այս Յովհաննէս վանահայր ի Հռոմոց եկն. զնա և զայլ միաբանս նորա որք ընդ նմա էին, սկսան և Շիրակայ բնակիչքն կոչել Հռոմոց երիցունք, և զվանսն՝ որ ի նոցանէ կոչեցաւ Հռոմոցի կամ Հռոմոսի վանք. իսկ արձանագիր նորա դնէ Հռոմուլոսի վանք: Իսկ առաջին հիմնարկութիւն սորա լինել պարտ է յամին 935:

Իսկ այս եկեղեցի, այն է տաճարն և ժամատունն շինեցաւ ի թագաւորէն ի վանահայրութեան Յովհաննու:

Օայգին իւր որ ի Աողբ ետ յիշատակ վանացս. և հարիւր բեռն աղ յամենայն ամիսս, չէ պարտ զարմանալ ընդ այսչափ բազմութիւն բեռանցդ. զի բաց ի գործածութեան պիտոյից իւրեանց, և կեն.

դանեաց իսկ հարկաւորի, նա և զաւելորդսն վաճառէին, կամ փոխանակէին ընդ այլոց կարեւորաց:

Եւս և զպիտոյս յընդեղինաց առատ ընծայեալ էր, զի գրէ, բաց յամենայն ձարից, ընդ դռադ ձար որպէս դուք իսկ այդր տարակուսեալ էիք, ոչ սակաւ և ես աստ, ուստի և բազմօք դիտակն կացի, գուցէ սխալանք քանդակողին են, նա զի յաւարտ տողին էր հասեալ, գուցէ կրճատեալ իցէ, զի և ես բազմաց հարցաբան եղէ, չեք ի գործածութեան բառդ իբրեւ ձաւար նշանակել:

983: Այս վանք մասամբ ինչ այրեալ եղև յԱմիրայէն Ղուկոնոյ, որ դրդմամբ Մուշեղայ թագաւորելոյ ի Արս ասպատակէր զՇիրակ, յաւուրս Սմբատայ:

1019: Սարգիս Աթոռղիկոս յաջորդեցուցեալ իւր զՊետրոս գետսգարձ, յայս վանս առանձնացաւ. և յետ ամաց ինչ վախճանեալ, աստ ամփոփեցաւ:

Այս վանք յետոյ եղև եպիսկոպոսարան. ուր նստէր Առաջնորդ Արուց և Շիրակայ, և Օարիշատու. և Աղղուան այլ Առաջնորդ նստէր. երկոքին ևս ընդ իշխանութեամբ Աջմիածնի. յոր և երթայր պողիական ողորմութիւն վիճակացրս:

Իբրեւ հարիւր ամօք յաջորդեալ է աստ յառաջնորդութիւն Յովհաննէս եպիսկոպոս ոմն մեծարու, ծանրաբարոյ, և տընարար, սա բազում շինութիւնս արարեալ է, որ առ դրամբն կան և ի ձախակողմն՝ սենեակ, ախոռ և ին, հանդերձ պարսպաւ այնր կողման շինեալ է. զջուրն Ատիկլերու, որ գուցէ յառաջագոյն կայր և խանդարեալ էր ճանապարհն, դարձեալ

ածեալ է մինչև ի Թերակղզին մօտ ի Վանս, առ շրջել զՋրաղացս, և ոռոգանել զառաւուտից անդաստան: Օւամենայն պիտոյս կարեւորս տանն ի կարգի եղեալ, զամենայն հանդերձանս մշակական իրողութեանց կազմեալ յարգարեալ, ի վանացն երկու քօթան ելանէր ասեն, և ինքն վրան հարեալ, երբեմն գնայր դիտէր, և վարձատրէր զաշխատաւորս:

Երբեմն երբեմն իջանէր ասեն ի մառանըն դիտել, և աթոռ եղեալ բազմէր, կոչէր զառաջեաւ զանտեսն և ասէր, իմ տուն ամենայն բարութեամբ առատ և լի է. բայց խնայելով վարեցիս, զի ցորչափ կան, յայնժամ պէտք են չմխել. և եթէ սպառեսցի, յայնմ հետէ զի՞նչ օգուտ է և խնայելն:

Յետոյ Աւետիք եպիսկոպոս ոմն ևս կացեալ ընդ երկար, փորձանօք ինչ, կամ ի գաւաղորութենէ Խաթուն օղբաց՝ քար ի վերայ անկեալ մեռանի, գերեզման նորա անվէմ կայ ի ժամատան:

Օկնի Ստեփան եպիսկոպոս Չախաւեան, յաւուրս նորա գաղթեցան ժողովուրդք յարեւելեան Շիրակ, որոյ անդ եկաց Առաջնորդ ժամանակ ինչ:

Հուսի ուրեմն, որ ի վերջէ կայր առաջնորդ, և նա զորս կայրն ի Վանս առեալ անց. և յայնմ հետէ առաջնորդութիւն տեղւոյն անց ի Վ. Պօլիս:

Աղաքէն ընդ այսչափ մեծադործ շինուածս, ընդ կաթուղիկէս, ընդ ձևս ձևս կամարաց, դմբեթաց՝ անհնարին է ոչ զարմանալ. և գովութեամբ յիշատակել զժամանակին եռանդն և զբարեպաշտութիւն, որք թէ ի միում ժամանակի, և թէ հետ զհետէ ի նոյն բարեպաշտեցին:

Որոց նպաստամատոյց են քարահան. քացրն յաճախութիւն և պէսպիսութիւն և կակղութիւն շուրջ զգետեղերն յաջմէ և յահեկէ առատացեալ. և դիւրատաշ են այնչափ. զի մի յաջողակ և ճարտար քարատաշ յերկոտասան աւուրս որչափ բաւէ զործել, աշակերտ նորա ի միում աւուր նոյնչափ ողորկեալ կոկէ զիզէ:

Եղեալ ի շինուածս յորձաքար դառնան. և սակաւ կրով ընդ միմեանս կցեալ՝ յարմարին և զանգին. անձրեք և արեք յաւէտ պնդացուցանեն, և ձուլին ի մի մարմին, զի և հարթաձև ուղղաձիգ կամարք անգամ գեռ կան մնան ի կայի:

Մեծապէս զարմանալ արժան է և ընդ արուեստագիտակ ճարտարապետն, որք չեն թողեալ մի ձև կամարաձգութեան, զոր ոչ աստ բովանդակեալ իցեն:

Այս հաստակաւոյց շինուած կարացեալ է դիմակալել զանազան երկրաշարժութեանց, և այլոց ֆնասուց, բայց անտերունջ և անխնամ կալ մնալ իւր ի նեղ արկանէ զնա, որով օր ըստ օրէ ի քակտումն երթալով երթայ. և առ յետինսն բազմօք ևս աւաղելի լինի:

Հարկ իսկ էր հայրենասիրաց Ազգիս զսա փոխարէն Անույ, յորմէ հաղիւ երկուց ժամուց ժանապարհաւ հեռի կայ, խնամել և ի շինութեան ունել: Եթէ ըստ կարգի ժողովելոյ զգրամս ի վիճակաց ի վճար պարտուցն Երուսաղէմի, մի և եթ վասն սորա արասցեն, և նախ զջուրն Սեփիկերու ածցեն, և երկրորդ մի քօթան լծեսցեն, բերք ընդարձակ սահմանաց անդաստանաց նորա, բաւականացուցանեն զնա, և շինուածոյն իսկ նպաստա-

մատոյց լինին, որով միայն լինի ուղի յորդել և առ այլ:

Եւեալ առաջին դրանէ զՀիւսսի և զարեմտեան կողմամբ կայ գիւղն, ուր այժմ են հինգ վեց տունք. աղքատագոյն քան զվանքն, որոց բոլորքն ի միասին գոնէ չունին մի քօթան:

Անտի ի վայր իջեալ ի ցամաքեալ տեղի գետոյն առաջնոյ գնացից, և ընդ այն անցեալ ելանէ ի սակաւ ինչ բարձրադիր բազուկն, յորում է գեղեցկաշէն փոքրիկ տաճար ինչ կաթուղիկէիւ. որմունք նորա բռնալ, ուր կայ և երկար յիշատակարան:

Ինձ թուի թէ ընթերցայ անդ զանուն եկեղեցւոյս սուրբ Երրորդութիւն, զոր հայրենասէր ոմն ի Հայաստան լրագրին սուրբ Սարգիս ասէ. և առ նովաւ դնէ գերեզման Սմբատայ թագաւորի, որում ես ոչ զիպայ:

Ապաքէն Սմբատ ա. ի Վուին ի Յուսփոյ չարաչար տանջեցաւ, և զխոստովանողական մահ ընկալաւ. յայնժամ և թագաւուն տոհմականք յԱրեջակ բերդ էին ամրացեալ, ոչ երեւի ածել զմարմին նորա աստ. և Յովհաննէս կաթուղիկոս ոչ յիշէ զտեղի թաղման նորա՝

Ապա մարթ է ասել՝ թէ Սմբատ բ. իցէ. որոյ հետ թաղմանն՝ յորժամ յերազոյ կնոջ միոյ թէ Սմբատ կենդանի կայ ի գերեզմանի. քաղաքն վրդովեցաւ, Վագիկ Շահնշահ ետ հանել զնա ի գերեզմանէ, զի տեսեալ զդի նորա մեռեալ, հանդարտեսցին:

Յարեւիս կոյս նորա կայ և այլ փոքր քան զնա Տաճար կաթուղիկէիւ, և սուրբ Վէորգ. ի յետուստ կուսէ խորանի նո-

րա դեղնագոյն կամ կարմրագոյն սրբատաշ քարամբ դամբարան, ի ձե իմն եռանկիւն կամ օրօրոցի աւարտեալ. ի հարաւահայ. յեցիկ կողմն քանդակեալ «Վագիկ թագաւոր»,:

Եւ և այլ երեք գմբէթաւոր մատրոնք կամ գերեզմանապարփակ յարկք, որք հնար է թէ թագաւուն սերնդոցն Բագրատունեաց և Թագուհեաց իցեն դամբարանք. ուստի և ասել արժան է, թէ Բագրատունի թագաւորաց և թագաւորմից գամբարանք, աստ, ի Բագրան և յԱնի էին, հնար է իմանալ թէ պատմաբանք որք ասեն յԱնի թաղեցաւ, և զայս ևս իմանալ. հայեցեալ ի մերձաւորութիւն տեղոյն, և յընդարձակութիւն Անւոյ բնակչաց:

Իջեալ ի բազկէ ի միւսոյ կողման ցամաքեալ տեղին, անց ցամաքին քարակր. սուրբ բարձրանան, և տան ճանապարհ ելից առ կամուրջն, զոր ի բարձուէ շինեալ են:

Իսկ յուս անդ բազկին, զոր խորտակեալ է գետն, կացեալ իցէ այլ շինուած, չէ յայտ. մարթ է գուշակել թէ առ գերեզմանաւքս պարտ է լինել և վանաց, ի մնացորդս բազկին ոչ նշմարեցաք գոնէ զաւերակս այդպիսի շինութեան:

Մինչև ցայս վայր գրեալ գիւղորոյք բաժնիս, էին ի սահմանակցութեան Չարիշատու, առ Սարուց և առ Ախուրեան գետովն:

17: Անի. Տ. բացատ յԱնւոյ քաղաքէն գիւղ ի բարձուէ ջրոյն ձորոյ Վաղկոցաց:

Մողղերդ աւերակ և անբնակ այժմ. յերից կողմանց շրջափակեալ ձորովք ի

Հաստատութեան վայրացն բարձրացեալ
իրբև ի բլրի. պարիսպն կանգուն, և եկե-
ղեցին կործանեալ ասացին, սովին ան-
ուամբ բերդ կամ աւան ոչ տեսաք ի
պատմադիրս յիշատակեալ, գառնամբ
շօյնմք ի վեր ընդ ճանապարհս զնացից ի
կարուց՝ զգիւղսն թուել :

18: Տ'ալա. Հ. Տ. 19: Երազ օղլու.
Տ. 20. Դայնայելի. Տ:

21: Խօզլուծա. Տ. գեղեցիկ և բարձրա-
դիր վանք. յորում են ասեն բազում ար-
ձանագրութիւնք: 22. Ելաճա. Տ. կիսով
չափ աւերեալ վանք:

23: Կորխանա. Տ. փոքր վանք, Խըրխուլախ. Պուլանըխ. Եհիկեօզ ամայի գիւղատեղիք. յԱխիկեօզ և աւերակ վանք:

24: Հաճի՛ր վերի. Հ. Տ. բերդ. վեց
 ժամաւ յԱնույ նոյնչափ և ի Կարուց հե-
 ուր կայ. և արօտական վայրք սորա յոյժ
 յոյժ ընդարձակք:

25: Սուպաթան. Տ. սորա ջուրք յառաջ խաղացեալ սուղին ընդ երկրաւ:

26: *Phyl. opt.* S:

27. վերին կետիկներ. 28. ներքին
կետիկներ. 29. Օրթա կետիկներ. Հ. ի
ստորոտս երից զիւղիցս բազում ակունք
բղխեն. որք են ասեն դադանի ոտք ջուրցն
սուղելոց ի Սուպաթան. և զբազում ջը-
րադացս շրջեն ի ձմերան իսկ ոչ սառե-
լովն:

Առ հնովք պարտ է լինել անուէն տեղեացս Գեւորուկ. զի յարձանագրութիւնս տեսանի գրեալ. զՋաղացն իմ որ ի Գեւորուկ ետու յիշատակ: Ապա և այժմեան անունդ Աեաիկլեր՝ է աղճատեալն բառիս Գեւորուկ. առեալ ի ջուրց անտի որ միացեայ կազմեն զգետակ, որ ի վեր քան ըզ-

Վայլար մտանհն յԱխուրեան: Ի ջրոյ աս-
տի մասն ինչ տռ աւերակ Խարախու-
լէիւ ածեալ տարեալ են ի Խաշավանք.
զմնացորդս առուատեղեացն տեսաք և
մեք:

30. Խաչի՜ք օղու, Տ. այլ և աւեր
զիւղբս Մշկօ. և Խըրխլար: Համեմա
տութեամբ ընդարձակութեան հոդոյն և
բարբերութեանն, մին ի չորից մասանց
հազիւ է այժմ երկիր մշակեալ. ուր լըս-
տեն դրամէ ցորեան գարի, կտաւատ. իւղ,
պանիր, և անասուն, զորս և նախապատ-
րաստ դրամովք գնեալ վաճառականք, ա-
ծեալ տանին յԼ. Պոլիս:

Երկարութիւն այսր բաժնի առ Եւոս-
րեան գետով հինգ. առ Պարուց գետով
վեց. և առ սահմանս Պարուց նոյնչափ
Ժամուց է ձանապարհ:

$$(U^{\alpha} \text{ and } g^{\beta} \text{ and } \Gamma^{\gamma} \text{ and } \delta^{\epsilon} \text{ and } \eta^{\zeta}):$$

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԽԱՂԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ:

Մանուկների հետ վարմունքը մեզ
ծանօթացնում է մարդի ամենաքաղցր,
ամենագրաւօղ կողմերին. ինչ որ մարդս
բարձր, ազնիւ, մեծ յատկութիւններ ու-
նի,—բոլորը տեսնումենք մանուկների
խաղերի մէջ նոյն պարզութեամբ, ինչ-
պէս այր ամուսնի աշխատութեան մէջ-
պատանեակի ձգտմունքի մէջ, կնոջ հոգ-
սերի մէջ,—իսկ շատ անգամ առաւել
պարզ և որոշ կերպով ևս:

Կպատահէ երբեմն որ դառն փորձու-
թեան ծանրութեան տակ, մարդկային
գործերին նայելով, սկսումէ պակասել